

1989 CESTA K LISTOPADU

Revoluce, nebo převrat?

Spory o povahu změny politického systému v Československu na přelomu let 1989 a 1990 se vedou s malými přestávkami již od počátku 90. let. S neshodami nad pojmenováním souboru politických změn se setkáme nejen v sociálních vědách a historiografii, ale také na stránkách českých i zahraničních novin, odraz těchto sporů najdeme dokonce v próze a deníkových literárních žánrech. Ve způsobu označení hrají roli různé použité metody a celkové pojetí proměn politických režimů, ale často také osobní preference. Smysl označování, které se pohybuje na škále mezi revolucí, zhroucením, převratem a „přesunem“, spočívá v chápání této dějinné změny. Nejde však zdaleka o jediný sporný bod týkající se procesu obecně známého jako sametová revoluce. Neméně podstatná je otázka po počátku politických změn a po jejich konci. A především je podstatný kontext, tedy srovnávací rámec umožňující vymezit změny v Československu oproti ostatním zemím střední a východní Evropy.

Tradičním uzlovým bodem těchto diskusí je interpretace událostí 17. listopadu na Národní třídě. Takto omezený pohled však nenabízí příliš prostoru pro porozumění povaze změn. Spontánnost policejního násilí či jeho strategický význam, ať už byl plánován kýmkoli, je při pohledu na další dynamiku politických změn v následujících týdnech a měsících poněkud zanedbatelný.

Revoluce je přitažlivým pojmem se silným emočním nábojem, koneckonců v obecném povědomí jednoznačně zvítězil. Cítíme, že označení „převrat“ či imploze disponují politickým potenciálem, že se jejich použitím autoři staví na určitou pozici, odrážející nejen jejich postoj k samotné změně, ale také k výchozímu stavu (normalizačním režimu) a „výslednému“ stavu (liberální demokracii). Tyto strategické ohledy uvažování o „sametové revoluci“ znesnadňují, mnozí badatelé se proto uchylují k použití revoluce s přívlastkem. Negociovaná (vyjednaná) revoluce je podobně rozporným spojením jako sametová revoluce. Nejčastějším definičním znakem revoluce je totiž prvek masovosti, spontánnosti a násilí. Vyjednávání je naproti tomu poklidný, nenásilný (sametový) způsob změny. Podle široce přijímané definice sociologa Anthonyho Giddense je revoluce definována jako změna založená na masovém sociálním hnutí, vede k procesu zásadních reforem a změn, je v ní dosaženo cílů, které si vytyčí nová moc a je v ní přítomno násilí.

Začněme od násilné povahy změny: od bezprostředních expresivních výrazů o „brutálním zásahu“ na Národní třídě byl již do druhé vlny dobových rezolucí a petic obecně přijat velmi efemérní pojem „neadekvátní zásah“. Fakt několika stovek zraněných, z toho více než deseti vážně, není ve srovnání s klasičtějšími příklady revolučních zvrátů příliš přesvědčivý. Velká francouzská revoluce byla, jak známo, provázena množstvím mrtvých. Někteří historikové berou v potaz potenciál násilí, tedy například nevyužití, avšak hned v prvních dnech po 17. listopadu k pohotovosti povolane bezpečnostní složky, od pohotovostních pluků Veřejné bezpečnosti po Lidové milice. Zhroucení či imploze odkazují právě na malý odpor kladený již neživotaschopnými baštami starého režimu.

Rovněž masové sociální hnutí se po 17. listopadu rozvinulo. Šlo však o „mělké“ masové sociální hnutí, protože jeho program i soudržnost byly pouze efemérní, navíc bylo zformováno narychlo, za pohybu. Plnění jeho programu je tedy problematické uznat. Podobně sporné je však v této souvislosti přijmout označení převrat. Používá-li pojem puč či převrat historiografie pro únor roku 1948, pak chce zdůraznit převzetí moci alternativní elitou a bez aktivnější účasti širších společenských skupin. Jak nicméně naznačuje pojem „revoluce bez revolucionářů“, alternativní

elita v roce 1989 byla dezintegrovaná a na převzetí moci nepřipravená. Jen velká dávka fantazie by mohla chaotické hledání ministerských kandidátů Občanského fóra, jak je ukazuje přepis tehdejších jednání (kniha *Zrychlený tep dějin*), označit za zastírací manévry pevně zformovaných opozičních sil. Problém s termíny přesun a imploze spočívá v tom, že tyto koncepty jsou většinou definovány pouze negativně, nejde o revoluci ani převrat. Neschopnost starého režimu dále setrvat u moci otevírá jaksi samovolně prostor jiným aktérům.

Jaké jsou tedy hlavní argumenty pro použití slova revoluce? Především pohled k sousedům, tedy do Polska a Maďarska, opravňuje k opatrnosti před vylučováním revoluce z instrumentáře historika. Dlouhodobé, velmi postupné a na jednáních u kulatých stolů založené změny v Polsku a Maďarsku ukazují zcela jinou dynamiku. Právě toto srovnání ukazuje, že byť jen potenciál násilností v Československu, jakkoli je z dlouhodobějšího pohledu poměrně nevýznamný, je oproti vzájemným garancím opozice a vládnoucí moci v Polsku a Maďarsku podstatně dramatičtější. Kompromisní charakter jednání v Polsku je možné ilustrovat mezikrokem, polootevřenými volbami v roce 1989, kdy byla volnému politickému soutěžení určena jen menší část parlamentu. Existence silné skupiny reformátorů uvnitř jádra komunistického režimu v Polsku a oslabení opozice v druhé polovině 80. let ukazuje, že kulaté stoly nebyly jen výsledkem tlaku akceschopné Solidarity, ale že se na nich v nemalé míře podílela snaha komunistických reformistů o sdílení břemene změn. Iniciativa vedoucí k institucionálnímu kompromisu v Maďarsku pocházela rovněž od reformistických elit. Rozhodně není možné vysledovat konsolidovanou skupinu uvnitř KSČ, která by taková jednání iniciovala a vedla. Masové demonstrace v Československu a Německé demokratické republice jsou pro dynamiku revolucí a vyjednávací pozice staré moci a nově se formující opozice podstatné, protože ukazují rychlost a míru mobilizace společnosti a naopak neochotu ke kompromisům.

Poněkud opomíjeným faktorem umožňujícím politické změny ve východním bloku je role Sovětského svazu. Jednoznačně se totiž ukazuje, že národní pojetí dějin má pro období komunistické vlády jen velmi omezenou vypovídací hodnotu. Československo se pohybovalo v sovětské zóně vlivu a autonomie jeho politických orgánů v čele s ÚV KSČ byla vůlí různých složek sovětského vedení formálně i neformálně ovlivňována. Nedostatek vůle sovětského vedení k použití síly pro udržení komunistického impéria pohromadě se tak jeví jako jeden z nejdůležitějších, byť „pasivních“ faktorů politických změn roku 1989.